

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

ДЯЧКІН М. О.,
аспірант кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.974

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ «МАСОВІ ЗАВОРУШЕННЯ»

У статті досліджено поняття «суб'єкт злочину», «масові заворушення», а також обґрунтованість установлення віку кримінальної відповідальності за злочин «масові заворушення», передбачений ст. 294 Кримінального кодексу України, із шістнадцяти років. Зроблено висновок про необґрунтованість установлення кримінальної відповідальності за масові заворушення із шістнадцяти років і пропонується встановити її за вказані дії з чотирнадцяти років, доповнивши ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України словами «масові заворушення» (ст. 294).

Ключові слова: суб'єкт злочину, масові заворушення, суспільна небезпека.

В статье исследованы понятия «субъект преступления», «массовые беспорядки», а также обоснованность установления возраста уголовной ответственности за преступление «массовые беспорядки», предусмотренное ст. 294 Уголовного кодекса Украины, с шестнадцатилетнего возраста. Сделан вывод о необоснованном установлении уголовной ответственности за массовые беспорядки с шестнадцати лет и предлагается установить её за указанные действия с четырнадцати лет, дополнив ч. 2 ст. 22 Уголовного кодекса Украины словами «массовые беспорядки» (ст. 294).

Ключевые слова: субъект преступления, массовые беспорядки, общественная опасность.

The author has studied the concepts “subject of crime”, “mass riots”, as well as the validity of establishing the age of criminal responsibility for the crime of rioting, under art. 294 of the Criminal Code of Ukraine, since the age of sixteen. He has concluded about the unjustified criminalization of riots since the age of sixteen and he has offered to establish it for the specified action since the age of fourteen years, amending part 2 of art. 22 of the Criminal Code of Ukraine with words “mass riots” (art. 294).

Key words: subject of crime, mass riots, public danger.

Вступ. Участь громадськості в управлінні державою та її вплив на розвиток країни є невід'ємною частиною демократії. Право громадян України брати участь в управлінні державою, мирно збиратися, проводити збори, мітинги, походи й демонстрації (вулична демократія) закріплено в Конституції України (ст. ст. 38, 39) [1]. Але події останніх років показали, що реалізація такого права може виражатись у протестах великої кількості громадян, які переростають у масові заворушення.

Питанням кримінальної відповідальності за злочини проти громадської безпеки, громадського порядку присвячували свої дослідження українські вчені-криміналісти:

П.П. Андрушко, О.М. Бандурка, М.І. Бажанов, С.Ф. Денисов, Ю.В. Дубко, В.П. Ємельянов, Ю.М. Кармазін, І.М. Копотун, В.В. Кузнецов, О.В. Кириченко, О.І. Остапенко, М.І. Панов, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, Є.В. Фесенко, М.І. Хавронюк та ін. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини проти громадського порядку протягом тривалого часу залишається стабільним. Проте в час швидких соціально-політичних та економічних змін у країні злочинність також стрімко змінюється й вирішити всі теоретичні і практичні питання, пов'язані з протидією кримінально-правовими засобами суспільно небезпечним виявам, у тому числі й у вигляді масових заворушень, на тривалу перспективу навряд чи є можливим. А тому, враховуючи сучасну ситуацію в країні, дослідження питань кримінальної відповідальності за масові заворушення є актуальними.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження суб'єкта злочину «масові заворушення», а також обґрунтованість встановлення віку кримінальної відповідальності за злочин «масові заворушення», передбачений ст. 294 Кримінального кодексу (далі – КК) України, із шістнадцяти років.

Результати дослідження. У науці кримінального права, а також правозастосовній практиці неодноразово порушувались питання щодо суб'єкта злочину «масові заворушення», кримінальна відповідальність за вчинення яких в Україні встановлена в ст. 294 КК. Суб'єкт злочину можна встановити зі змісту диспозиції ч. 1 ст. 294 КК України, в якій закріплено, що склад злочину утворюють організація масових заворушень і активна участь у масових заворушеннях. У перелік злочинів, за вчинення яких кримінальна відповідальність передбачена з чотирнадцятирічного віку (ч. 2 ст. 22 КК України), масові заворушення (ст. 294) не входять. Отже, суб'єктом злочину за ст. 294 КК України можуть бути лише організатори масових заворушень і їх активні учасники, які досягли шістнадцятирічного віку. Дії осіб, які перебували в наговпі й учиняли дії, що утворюють об'єктивну сторону злочину «масові заворушення», яким виповнилось чотирнадцять років, але ще не виповнилось шістнадцять, не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за ст. 294 КК України. Указані дії в разі наявності складу злочину підлягають кваліфікації за іншими статтями, якими встановлена кримінальна відповідальність за них із чотирнадцятирічного віку, – вбивство, зґвалтування тощо [2].

Визначення поняття «масові заворушення» КК України не містить, але закріплює, що вони є злочинними і кримінальна відповідальність настає за їх організацію або активну участь у них за умови, що вони супроводжувались хоча б однією з указаних у ч. 1 ст. 294 КК України додатковою обставиною – діями та їх наслідками, за вчинення кожного з яких встановлено кримінальну відповідальність в окремих статтях КК України: насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовуються як зброя. У ч. 2 ст. 294 КК України встановлена відповідальність за масові заворушення, передбачені в ч. 1 ст. 294 КК України дії, якщо вони призвели до загибелі людей або до інших тяжких наслідків. Під тяжкими наслідками розуміються спричинення смерті або тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень – двом і більше особам, а також майнової шкоди у великих та особливо великих розмірах, переривання роботи підприємств, у тому числі транспортних, організацій або установ, екологічне забруднення території тощо.

Так, насильство над особою є фізичним впливом на організм людини у вигляді заподіяння ударів, побоїв, мордування, відповідальність встановлена ст. 126 КК України, за катування – ст. 127 КК України, за спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості – ст. ст. 121, 122, 125 КК України, за вбивство – ст. 115 КК України, за незаконне позбавлення волі або викрадення людини – ст. 146 КК України, за захоплення або тримання особи як заручника – ст. 147 КК України, за зґвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом – ст. ст. 152 і 153 КК України. Погромами є дії, що спрямовуються проти певної групи населення, супроводжуються знищенням і/або пошкодженням майна, відповідальність за які встановлено ст. 194 КК України, його грабежем (ст. 186 КК

України) або розбоєм (ст. 187 КК України). Відповідальність за підпали та знищення майна установлена ст. 194 КК України. За захоплення державних або громадських будівель чи споруд відповідальність настає за ст. 341 КК України, за насильницьке виселення громадян – за ст. 162 КК України, за опір представникові влади – за ст. 342 КК України. Кваліфікуючі наслідки масових заворушень, передбачені ч. 2 ст. 294 КК України, у вигляді суспільно небезпечних наслідків, що полягають у загибелі людей, тяжких тілесних ушкодженнях або інших тяжких наслідках, передбачені як окремі злочини ст. ст. 115, 121 і 122, а також низкою інших статей Особливої частини КК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України, кримінальну відповідальність за злочини, які передбачені ст. ст. 115, 121, 122, 152, 153, 186, 187 і ч. 2 ст. 194 і які можуть утворювати частину об'єктивної сторони масових заворушень, встановлено з чотирнадцяти років. Окрім того, за злочин «хуліганство» (ст. 296 КК України), основним безпосереднім об'єктом якого також є громадський порядок і який за своїми об'єктивними й суб'єктивними ознаками, особливо в разі вчинення групою осіб, має значну схожість із масовими заворушеннями, але суспільна небезпечність якого є явно менш суспільно небезпечною від останніх, кримінальну відповідальність встановлено також із чотирнадцяти років.

Виникають питання: чи виправданим є встановлення віку кримінальної відповідальності за вчинення злочину «масові заворушення», передбаченого ст. 294 КК України, диспозиція якої містить ознаки об'єктивної сторони вказаних злочинів, із шістнадцятирічного віку; якими критеріями потрібно керуватися під час встановлення віку кримінальної відповідальності за злочини?

Відомо, що людина набуває певного рівня розвитку з досягненням певного віку. Малолітня дитина ще не усвідомлює соціальні цінності, а нерідко не розуміє й фактичного значення своїх дій, не здатна простежити розвиток причинових зв'язків між своїми діями й наступними явищами. Тільки виховний вплив дорослих, контакти з однолітками, власний життєвий досвід дають дитині змогу набутися знань, необхідних для нормального життя в суспільстві [3].

Цивілізований світ усвідомлює, що кримінальна відповідальність малолітніх у минулому людства була не виправдано жорстокою. Встановлення вікових меж відповідальності за свою поведінку передбачає, що з досягненням певного віку неповнолітні вже розуміють, що є добре і що є погано, що можна робити, а що ні, в яких випадках їхні дії можуть заподіяти певну шкоду та мати наслідком юридичну відповідальність.

Безумовно, для усвідомлення особливої небезпеки злочину «масові заворушення» та інших злочинів, учинення яких є складовою частиною масових заворушень, є необхідним не тільки загальний інтелектуальний рівень людини, а і її соціальна зрілість і політична свідомість. Чому національний законодавець схиляється до того, що рівень розвитку і зрілості, необхідний для усвідомлення достатньою мірою змісту злочину «масові заворушення» і його суспільно небезпечних наслідків, людина досягає не раніше ніж після досягнення шістнадцяти років, як вказане питання вирішується законодавцями в інших країнах?

Вік, із якого настає кримінальна відповідальність, у різних країнах світу неоднаковий. На його визначенні позначається різне розуміння співвідношення між принципом гуманізму та необхідністю карати за вчинений злочин осіб, які розуміють протиправність і шкідливість своїх дій. Так, у ст. 83 КК Індії йдеться, що «не є злочином діяння, вчинене дитиною у віці від 7 до 12 років, якщо вона не досягла достатньої зрілості розуміння, щоб судити про характер і наслідки своєї поведінки в цьому випадку». Тому, якщо дитина в 10 років досягла необхідного розуміння, її можна притягнути до кримінальної відповідальності. За новим КК Естонії, «кримінальної відповідальності підлягає особа, якій до вчинення злочину виповнилося 15 років» (6 років – в Ірані, 13 років – у Франції) [3].

На яких підставах законодавці зазначених країн визначили вказаний вік кримінальної відповідальності, чи є їхнє рішення ефективними? Через брак порівняльних досліджень із цієї проблеми відповідь залишається невідомою. Зазначені положення національного кримінального законодавства різних держав є наслідком низки факторів, зокрема історичних

і культурних особливостей кожної країни. Але з установленням віку кримінальної відповідальності із семи років погодитися важко. В Україні й більшості країн світу питання визначення моменту досягнення особою розумового розвитку, соціальної зрілості й можливості усвідомлення вчиненого нею злочину вирішується й застосовується, на нашу думку, в основному правильно. Досягнення певного віку як обов'язкова ознака суб'єкта злочину зумовлене типовим розвитком свідомості, волі особи в цьому віці [4]. Але в деяких випадках можлива розбіжність між певним віком особи та рівнем її розумового розвитку, станом свідомості й волі. Якщо під час розслідування або розгляду конкретної справи виявляється, що вік особи не відповідає типовому для цього віку рівню психічного розвитку, тобто виявляється її розумова відсталість, унаслідок якої особа не усвідомлювала (або усвідомлювала неповною мірою) фактичну й соціальну сутність учиненого, питання про визнання такої особи суб'єктом злочину має вирішуватись шляхом призначення комплексної судово-медичної та педагогічної експертизи.

Розумова відсталість не виключає суб'єкта злочину автоматично, але не може не враховуватися під час вирішення питання про кримінальну відповідальність і покарання неповнолітнього. Тому в ст. 103 КК України обставиною, яка обов'язково повинна враховуватися судом під час призначення покарання, вказується «рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього» [5].

Український законодавець у ч. 2 ст. 22 КК закріпив перелік злочинів, відповідальність за які настає з чотирнадцяти років, який є вичерпним. Аналіз злочинів, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, дає підставу для висновку, що законодавець знизив вік кримінальної відповідальності за дві групи злочинів: а) насильницькі злочини; б) майнові злочини. Тобто злочин «масові заворушення», передбачений ст. 294 КК України, за вказаними ознаками міг би бути включеним до злочинів, відповідальність за які настає з чотирнадцяти років.

Підставами для зниження віку кримінальної відповідальності за злочини є такі:

а) рівень розумового розвитку особи, який свідчить про можливість уже в чотирнадцять років усвідомлювати фактичні ознаки та суспільну небезпечність злочинів, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК України;

б) значна поширеність цих злочинів серед підлітків;

в) значна суспільна небезпечність (тяжкість) більшості із цих злочинів [5].

Значна суспільна небезпечність масових заворушень і схильність значної частини неповнолітніх до агресивних вчинків указують на те, що можливою підставою відмови законодавця від зниження віку кримінальної відповідальності за масові заворушення та включення ст. 294 до переліку злочинів у ч. 2 ст. 22 КК України може бути те, що, на його думку, неповнолітня особа до досягнення нею шістнадцятирічного віку не здатна достатньою мірою усвідомлювати фактичні ознаки й суспільну небезпечність цього злочину. Чи відповідає така думка реальному рівню розумового розвитку особи в період після досягнення чотирнадцятирічного віку, але до досягнення нею шістнадцяти років і її здатності усвідомлення фактичних обставин масових заворушень і їх суспільної небезпечності?

Напевно точка зору законодавця пов'язана з мотивами та цілями злочину «масові заворушення» й зазвичай недосвідченістю неповнолітніх у різних сферах життєдіяльності людини, які можуть слугувати мотивом і метою злочину, а саме: політичні, релігійні, помста (покарання осіб, винних, на думку активних учасників масових заворушень, наприклад, у погіршенні умов життя, безробітті) тощо. Найчастіше саме незадоволеність соціально-економічною ситуацією, діяльністю органів влади й управління, націоналістична та релігійна нетерпимість, а також політичний екстремізм спонукають до масових заворушень. Мотиви й цілі злочину в тому числі організатора на кваліфікацію злочину не впливають, але враховуються під час призначення покарання. На нашу думку, саме останнє і стало вирішальним під час прийняття рішення про загальний суб'єкт злочину у ст. 294 КК України.

Зазначене дає підстави вважати, що законодавець виходить із того, що до досягнення шістнадцятирічного віку особа ще не здатна повною мірою осмислити всі обставини, які є ознаками злочину «масові заворушення», а тому в разі організації масових заворушень або

активної участі в них вона має нести відповідальність за злочини, які не потребують такого рівня усвідомлення змісту соціального життя й політичних процесів, що відбуваються в державі, як це необхідно, на думку законодавця, для усвідомлення змісту масових заворушень. Але чи достатньо обґрунтованим є такий висновок?

На думку автора, правильність такого висновку викликає сумніви, а тому питання віку кримінальної відповідальності за масові заворушення потребує наукового дослідження. Не викладає сумніву те, що певні мотиви й цілі таких злочинів неповнолітнім невідомі, але вони як ознаки складу злочину й не є обов'язковими та не враховуються під час його кваліфікації. Неповнолітня особа може навіть сформувати свої особливі цілі або ж брати участь у масових заворушеннях із хуліганських мотивів, тобто вчиняти хуліганські дії в складі групи осіб (ч. 2 ст. 296 КК України), відповідальність за які встановлена з чотирнадцяти років. Указане також дає підстави для сумніву щодо обґрунтованості встановлення віку кримінальної відповідальності за злочин «масові заворушення» з шістнадцяти років.

У процесі обвинувачення в учиненні злочину неповнолітньої особи та вирішення питань, пов'язаних із призначенням їй покарання, кримінальне та кримінальне процесуальне право низкою своїх норм захищає її права й законні інтереси, а також прагне максимального виховного ефекту щодо неї. Під час призначення покарання неповнолітній особі суд має керуватися передусім загальними засадами призначення покарання, викладеними в ст. 65–67 КК України, та обов'язково враховувати такі: 1) умови життя й виховання неповнолітнього; 2) вплив дорослих; 3) рівень розвитку неповнолітнього; 4) інші особливості особи неповнолітнього [6].

Урахування впливу дорослих включає з'ясування їх негативного впливу на неповнолітнього, можливого залучення до вчинення ним злочину. Пленум Верховного Суду України в Постанові «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2 зазначив: «Суди також повинні з'ясувати, чи не призвело до вчинення неповнолітнім конкретного злочину те, що дорослі втягували його в антигромадську діяльність» (абз. 2 п. 1). В абз. 1 п. 2 Постанови йдеться про те, що у справах про втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність суди мають перевіряти, чи зазначено чітко й конкретно в постановках про притягнення як обвинуваченого та в обвинувальних висновках те, у чому саме полягало втягнення, його форми та способи, а якщо дорослий учинив злочин у групі з неповнолітнім, – роль кожного з них. В абз. 1 п. 19 Постанови зазначається, що суди мають зважено підходити до призначення покарання неповнолітнім, які вчинили злочин унаслідок утягнення їх у злочинну діяльність дорослими, і враховувати, що зазначена обставина, як правило, свідчить про меншу суспільну небезпечність цих неповнолітніх порівняно з тими, які вчинили такі самі злочини без впливу дорослих [6].

Серед інших особливостей особи неповнолітнього, що мають ураховуватися під час призначення покарання, – риси характеру, наявність і вираження особливостей характеру (підвищена збудливість, невірноваженість, схильність до неадекватних реакцій), поведінка в несприятливих для неповнолітнього умовах; ставлення до суспільних цінностей і чинних у суспільстві вимог щодо правил поведінки, готовність до їх сприйняття й коригування своєї поведінки, здатність до самооцінки свого поступку тощо. Указані обставини мають ураховуватися під час вирішення питань щодо покарання, але не виключають злочинність діяння.

Якщо, відповідно до ст. 485 Кримінального процесуального кодексу України, неповнолітня особа не досягла певного розвитку для розуміння наслідків своїх дій або не керувала ними, треба констатувати відсутність її вини в учиненні забороненого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння, а значить, відсутність у вчиненому складі злочину як підстави кримінальної відповідальності. Притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності становило б об'єктивне інкримінування – відповідальність без вини. Якщо ж здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними певною мірою в розумово відсталого неповнолітнього збереглась, кримінальна відповідальність за вчинений ним злочин не виключається, але має бути індивідуалізована.

Висновки. Ураховуючи особливості кримінального провадження, де обвинуваченим є неповнолітня особа, можна стверджувати, що її права та законні інтереси можуть бути достатньою мірою захищені на всіх його стадіях, а тому встановлення кримінальної відповідальності за масові заворушення з чотирнадцяти років і включення ст. 294 КК України до ч. 2 ст. 22 КК України відповідало б об'єктивній оцінці вказаного злочину та сприяло б запобіганню йому та належній кваліфікації дій, учинюваних неповнолітніми. Якщо є підстави вважати, що особа через неповнолітній вік неповною мірою усвідомлює характер і ступінь суспільної небезпечності своїх дій, у кримінальному провадженні з метою встановлення, чи досягла ця особа достатнього рівня соціального й політичного усвідомлення для того, щоб достатньою мірою усвідомлювати злочин, має призначатись комплексна медична експертиза.

Реалізація вказаної пропозиції, безумовно, не є кроком на шляху до гуманізації кримінального законодавства України, але відповідатиме суспільній небезпечності злочину «масові заворушення» та сприятиме усвідомленню його змісту неповнолітніми, досягненню превентивної функції законодавства, а тому є необхідною.

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://search.ligazakon.ua>.
2. Бояров В.І. Масові заворушення: особливості кваліфікації / В.І. Бояров, П.В. Шалдирван // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – № 4 (25). – Т. 7.
3. Колоскова І.Ю. Насильницька злочинність неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І.Ю. Колоскова. – М., 1995. – С. 10.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с.
5. Чумак Д.П. Кримінальний кодекс України: практичний коментар. Ст. 22 КК України / Д.П. Чумак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : chumak.vn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=153%3A-22-&lang=uk.
6. Кримінальне право: Загальна частина : [мультимедійний навчальний посібник] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T20/T20_P4.html.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 (поточна редакція) // Законодавча база Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 в редакції Закону України від 13.04.2012 № 4651-VI // Законодавча база Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

